

MÁRKUS MIHÁLY

Kálvin válasza a neki megküldött Heidelbergi Kátéra¹

A Heidelbergi Káté

mint köztudott. 1563. január 19-én, kedden jelent meg először. Német nyelven. Heidelbergben. A második német kiadás márciusban, a harmadik német kiadás és az első latin szöveg ugyanabban az évben áprilisban.

Az eredeti, az első kiadás összesen 128 kérdés-feleletet tartalmazott. A Kátét még nem tagolták „űrnapokra”, és az egyes kérdés-feleletek sem kaptak sorszámot. A későbbi sorszámozás szerinti 80. pontnál sem a későbbi kérdés, sem a későbbi felelet nem szerepelt.

Amikor a harmadik német kiadás megjelent, vele egyidőben készült el az első latin nyelvű változat. Ha a két szöveget egybevetjük: inkább „átdolgozás”, mint egyszerű fordítás. Ezt a latin nyelvű kiadványt küldte el Olevianus Gáspár² rögtön a megjelenést követően, 1563 áprilisában Kálvinnak Genfben. A vele küldött latin kísérőlevélből idéznék röviden:

„In prima editione germanica omissa erat questio de discrimine coenae et missae pontificiae. Admonitus a me Princeps voluit in secunda editione germanica et prima latina

1 A 2014. augusztus 26-án Zürichben, a nemzetközi Kálvin konferencián németül elhangzón előadás szerkesztett szövege.

2 1536-1587. Kálvin tanítványa (?). a Heidelbergi Káté társszerzője.

addi."³ Magyarul: „Az első német kiadásban az úrvacsora és a főpapi mise közötti különbség kérdése mellőztetett (kimaradt, hiányzott). Figyelmeztetésem nyomán a fejedelem a második német, és az első latin kiadásban hozzá adatta”.

Kiemelem az általam kulcsfontosságúnak tartott félmondatot: admonirus a me - általam figyelmeztetve (esetleg: miután én megintettem).

A Káté első kiadásának a szövegét a pfalzi tartományi zsinat fogadta el 1562 novemberében. Ezt a zsinatot III. (Kegyess) Frigyes fejedelem hívta össze Heidelbergbe, „amelyikre meghívta a professzorokon kívül az egész fejedelemség szuperintendenseit (püspökeket, főlelkészeit). A zsinaton maga a fejedelem mutatta be az elkészített hitvallási iratot. A zsinat tagjai nyolc napi tanácskozás után teljes egyetértéssel elfogadták azt. Egységes álláspontjuk kifejezésére a zsinat végén közösen vettek úrvacsorát.”⁴

Az alapszöveg tehát közösségi munka gyümölcse volt. A változtatás egy, esetleg két embernek köszönhető.

Rövid szövegtörténet

A II. német kiadás utolsó lapján ez a német szöveg olvasható (a tanulmányban olvasható idézet részben őrizi az egykori kiadás helyesírását): „An den Christlichen Leser. Was im ersten truck übersehen, als furnemlich folio 55 ist jetztunder aus befelch Churfürstlicher Gnaden addiert worden. 1563.” Hitvallás - fejedelmi parancsszóra?

A mostani 79. kérdés-felelet és a mai 81. kérdés-felelet szövege az első kiadásban egymás után következett. Ha ezeket ma egymás után olvassuk, a gondolatmenet teljes, semmi nem „hiányzik” belőle⁶:

„(79. Az eredetiben számozatlan, az I. kiadásban 54-55. lap) Akkor miért nevezi Krisztus a kenyeret az ő testének, és a poharat az ő vérének, illetve az Ő vére általi új szövetségnek? Pál apostol pedig miért beszél a Krisztus testével és vérével való közösségről?

Krisztus alapos okkal mondja ezt. Nemcsak tanítani akar minket, hogy lelkünket úgy táplálja megfeszített testével és kiontott vérével az örök életre, ahogyan mi tápláljuk földi testünket kenyérral és borral. Hanem ezzel a látható jeggyel és záloggal egészen bizonyossá akar tenni minket, hogy egyrészt a Szentlélek munkája által olyan valóságosan részesedünk az ő testében és vérében, mint amilyen valóságos az, hogy e szent jegyeket az Ő halála emlékezetére elfogyasztjuk; másrészt, hogy a Krisztus szenvedése és engedelmissége annyira a miénk, mintha mi magunk szenvedtünk volna el mindent, és mi magunk tettünk volna eleget a bűnért.

(81. Az eredetiben számozatlan, az I. kiadásban az 55. lap, az előző kérdés közvetlen folytatása). Kik járuljanak az Úr asztalához?

Azok, akik bánkódnak bűneik miatt, ám bíznak abban, hogy Isten bűneiket megbocsátotta, a még meglévő gyengeséget Krisztus szenvedése és halála elfedezte, és igye-

3 Ulrich Beyer: AbendmahI und Messe. Sinn und Recht der 80. Frage des Heidelberger Catechismus. Neukirchener Verlag, 1965. Idézel a 14. lapról. A levél egésze külön tanulmányt érdemelne. Kálvin az 1563 augusztusában megjelent Jeremiás kommentár előszavában reflektált a küldeményre. Részletek vitatása helyett saját úrvacsoratanának összefoglalását adu. (CR XLVHI., CO XX. 3896. 72 és következő hasábok. 1879.) Elvileg talán elfogadható lenne a „kimaradt” mentegetőzés. De melyik „maradt ki”: a II. vagy a III. szöveg?

4 Hitvallásaink: A Heidelbergi Káté és a Második Helvét Hitvallás. Ref. Sajtóosztály. Budapest, 1954. 9-10. lapok.

5 A nyelvtanilag hiányos mondat fordítása több értelmezést is lehetővé tesz. A hiányosságot őrizni akaró változat: „A keresztyén olvasóhoz. Ami az első kiadás áttekintésekor, különösen az 55. lapon, most a választó fejedelem Őkegyelmessége parancsára kiegészítettet” Beyer idézett tanulmánya, 15. lap. Ugyanitt írta a szerző: „Diese schwerwiegende Erweiterung der sonst fertigen Katechismus...”: Az egyébként kész Káténak ez a nyomatékos kiegészítése...” Később ugyanő: ez a meglepő betoldás (überraschende Einschub) a Zsinat által elfogadott szövegben...(ugyanott).

6 A Káté szövegét a Zsinat által 2012. május 24-én elfogadott új fordítás szerint idézem (MM).

kéznek a hitüket erősíteni és az életüket megjobbítani. A meg nem térők és a képmutatók viszont ítéletükre esznek és isznak."

A második kiadásban egy „rövidebb 80”, ugyancsak sorszám nélkül olvasható. A harmadik kiadásban találjuk a mai változatot (a latin is ezt vette át, néhol még élesebb megfogalmazásban).

Ulrich Beyer tanulmánya⁷ nyomán először németül vessük össze a kétféle szöveget! (A tanulmány szövege részben őrzi a német régi-eredetit).

II. kiadás

Frag

Was is für ein unterscheid zwischen dem Abendmahl des Herm und der Bapstlichen Mess?

Antwort

Das Abendmahl bezeuget uns, dass wir vollkommene Vergebung aller unser Sünden habén durch das einige Opfer Jesu Christi, so er selbst ein mai am Kreutz vollbracht hat.

Die Mess aber lehret, dass die lebendigen und die todten nicht durch das Leiden Christi Vergebung der Sünden habén, es sei denn, dass Christus noch täglich für sie von den Messpriestern geopfert werde:

Und ist alsó die Mess im Grund ein abgöttische Verleugnung des einigen¹ Opfers und Leidens Jesu Christi."

III. kiadás

„Frag

Was is für ein unterscheid zwischen dem Abendmahl des Herrn und der Bapstlichen Mess?

Antwort

Das Abendmahl bezeuget uns, dass wir vollkommene Vergebung aller unserer Sünden habén durch das einige Opfer Jesu Christi, so er selbst ein mai am Kreutz vollbracht hat. Und das wir durch den H. Geist Christo werden eingeleibt. der jetzund mit seinen wahren Leib im Hímmel zur Rechten des Vaters ist, und daselbst will angebetet werden

Die Mess aber lehret, dass die lebendigen und die todten nicht durch das Leiden Christi Vergebung der Sünden habén, es sei denn, dass Christus noch täglich für sie von den Messpriestern geopfert werde: und dass Christus leiblich unter der Gestalt Brots und Weins sei, und derehalben darin soll angebetet werden.

Und ist alsó die Mess im Grund ein abgöttische Verleugnung des einigen Opfers und Leidens Jesu Christi, und ein vermaledeite Abeötterei."⁹

Ulrich Beyer: Abendmahl und Messe. Sinn und Recht der 80. Frage des Heidelberger Caiechismus. Neukirchener Verlag. 1965. Idézel a 14. lapról.

Az újabb német kiadásokban „einig” helyett „einzig” áll.

Még két rövid kiegészítést kell tennünk. III.(Kegyess) Frigyes fejedelem halála után (1576 november) fia és utóda. I. Lajos Olevianust mind a heidelbergi szószéktől, mind egyetemi katedrójától eltiltotta, és megtiltotta számára a város elhagyását is.

A 80. kérdés-felelet a későbbi századok során is számtalan feszültséget okozón. Végül a szigorú katolikus Károly Fülöp fejedelem 1719. április 24-én a Heidelbergi Káté használatát a pfalzi örgrófság területén betiltotta.

A szöveg magyar változata:

II. kiadás

Kérdés

Mi a különbség az úrvacsora, és a pópista mise között?

Felelet

Az úrvacsora azt tanúsítja, hogy minden bűnünk teljes bocsánatát nyerjük Krisztus egyszeri áldozata által, amint Ő azt egykor a keresztfán elszenvedte.

Ezzel szemben a mise azt tanítja, hogy élő és holt Krisztus szenvedése által a bűnbocsánatot el nem nyerheti, csak ha a misemondó papok által Krisztus naponta értük megáldoztatik.

A mise így alapját tekintve bálványozó megtagadása Jézus Krisztus egyetlen áldozatának és szenvedésének.

Kálvin és Olevianus

Olevianus 3536-ban született Trierben. Abban az évben, amikor az Institutio első kiadása megjelent. Jogot tanult Párizs, Orleans és Bourges egyetemén. Azt követően teológiát Zürichben, majd Genfben.

1557-ben még Bourges-ben tanult. 1559-ben a szülővárosában volt. Nem sok ideje lehetett arra, hogy „Kálvin tanítványává” legyen. A genfi akadémiát 1559-ben alapították. Az ünnepélyes megnyitója június 5-én történt. A források több száz hallgatóról emlékeznek. Nyilván minden diák tudta, hogy ki Kálvin. Vajon Kálvin tudhatta-e, hogy melyik diák kicsoda? Kálvin és Olevianus között inkább irodalmi kapcsolatra gondolhatunk.

Egy etimológiai egybevetési próbával kísérreljünk meg szellemi összefüggésre lelteni a két teológus között. Fentebb idéztem a Heidelbergi Káté harmadik német kiadásának a szövegét: „abgöttische Verleugnung” és „vermaledeite Abgötterei” (bálványozó megtagadás, ill. kárhuzatos bálványimádás). A Káté latin szövegében: „abnegatio (jelző nélkül) és „execranda idololatria”.¹²

Az Institutioiban¹³ a következőket olvassuk:

III. kiadás

Kérdés

Mi a különbség az úrvacsora, és a pópista mise között?

Felelet

Az úrvacsora azt tanúsítja, hogy minden bűnünk teljes bocsánatát nyerjük Krisztus egyszeri áldozata által, amint Ő azt egykor a keresztfán elszenvedte. És hogy a Szentlélek minket a Krisztusba olt, aki most valóságos teste szerint a mennyben, az Atya jobbán van, és azt akarja, hogy őt ott imádjuk.

Ezzel szemben a mise azt tanítja,¹⁰ hogy élő és holt Krisztus szenvedése által a bűnbocsánatot el nem nyerheti, csak ha a misemondó papok által Krisztus naponta értük megáldoztatik - és hogy Krisztus testileg van jelen a kenyér és a bor színe alatt, és ezért ezekben kell őt imádni.

A mise így alapját tekintve nem más, mint bálványozó megtagadása Jézus Krisztus egyetlen áldozatának és szenvedésének, és kárhuzatos bálványimádás.¹¹

10 A latin szövegben: „in missa auiem negatur...„A misében tagadtatik”. - Tendenciózus fordítás? U. Beier, i. m. 16.

11 Az új kátéfordítás szövege: „A mise így alapját tekintve megtagadja Jézus Krisztus egyszeri áldozatát és szenvedését (és ezért kárhuzatos bálványimádás”). A dőlt betűs kifejezéshez a fordítók közössége szótöbbséggel lábjegyzetet illesztett: „A kifejezést csak a történelmi hűség kedvéért hagytuk a szövegben. Amit a XVI. században a Káté szerzői jónak láttak, azt ma már - mint római katolikus hirtestvéreinket

A latin szöveg: „Quid enim est idololatria, si hoc non est. dona pro datore ipso colere? Ubi dupliciter peccatum est. nam et honor Deo raptus ad creaturam traductus est: et ipse etiam in polluto ac profanato suo beneficio inhonoratus. dum ex sancto eius Sacramento factum est execrabile idolum.”

A német szöveg: „Dennn was ist Abgöttereien. wenn nicht dies, daß man die Gaben statt des Gebers selbst verehrt? Man hat sich also hier in zweifach Weise verdrungen: einerseits hat man Gott die Ehre geraubt. und sie auf Kreatur übertragen. und andererseits hat man auch seine Wohltat befleckt und entheiligt. und ihn dadurch entehrt. indem man aus seinem heiligen Sakrament einen wiederlichen Abgott gemacht hat.”

A magyar szöveg: „Mert mi a bálványimádás, ha nem az, hogy valaki az adományt annak adója helyett imádja? S ebben kétszeres bűn van. Mert egyfelől Istentől elrabolva az ő tiszteletét teremtményre vitték át, másfelől az ő jótéteményeinek bemocskolása és megfertőztetése folytán őt magát is gyalázzal illették, midőn az ő szent sákramentumából kárhozatos bálványt csináltak.”

A kulcsszavak tehát a Kátéban: „abnegatio” - abgöttliche Verleugnung - (bálványozó) megtagadás; execranda idololatria - vermaledeite Abgöttereien - kárhozatos bálványimádás. Az Institutióban: idololatria - Abgöttereien - bálványimádás; execrabile idolum - wiederlichen Abgott - kárhozatos bálvány. Részletes szóelemzés nélkül is tisztán látszik, ha nem is a betű szerinti, de az eltérő nyelvtani alakzat mellett kirajzolódó tartalmi összefüggés.

Korábban idéztem Olevianus levelének az árulkodó mondatát: „admonitus a me” - az általam figyelmeztetett, a tőlem megintett fejedelem cselekedett. Nyitva marad a kérdés: végülis ki egészítette ki az első kiadás szövegét? A fejedelem maga. vagy az udvari prédikátor? Az egyik kérdésből következik a másik: milyen megfontolásból tájékoztatta Olevianus Kálvint erről a toldásról? (Kálvin németül nem olvasott, az első német kiadás alighajutott el hozzá). Olevianus így akarta felhívni Kálvin figyelmét önmagára. „érdemeire”, személyes „fontosságára”? Vagy áttételesen a fejedelem reformáció iránti készségét húzta volna alá? Vagy fontosnak tartotta, hogy Kálvin pontos tájékoztatást kapjon arról, hogy a heidelbergieknek mennyire fontos kérdés „a pápista mise”?

Olevianus az 1563. április 3-án kelt levelében részletesen beszámolt a reformáció helyzetéről és németországi előrehaladásáról Kálvinnak. Arról is tájékoztatta, hogy a fejedelem a Kátét megküldte az európai uralkodóknak.¹⁴ Arról is beszámolt, hogyan halad a pfalzi egyházi rendtartás előkészítése. Az aláírás: „tuus ex animo: Gaspar Olevianus”.¹⁵

Mit válaszolt Kálvin erre a levélre?

Mai ismereteink szerint Kálvin közvetlen választ nem írt (íratott). A történeti kutatásban mindig kerülhetnek elő lappangó, eddig ismeretlen új adatok. Ezt tudva is megkockáztatom: Kálvin Olevianus levelére Olevianusnak közvetlenül nem válaszolt.

Kálvin a Heidelbergi Kátéval kapcsolatos gondolatait mégis megírta. A Jeremiás próféta könyvéhez írt magyarázata (kommentára) azokban a napokban állt nyomdai előkészítés alatt. Amint ezt más művei esetében többször is megtette, ehhez a kiadványhoz illesztett egy III. (Kegyess) Frigyeshez címzett ajánlást.¹⁶

¹⁴ Ennek az intézkedésnek köszönhető, hogy az első német kiadás egyetlen példánya ránk maradt a bécsi udvari könyvtárban. A harmadik kiadást követően az első két kiadás példányaikat visszavonták és megsemmisítették. Miksa császártól mégsem merték visszakérni, csak egy kéziratos lapot küldtek az 55. foüo kiegészítésére.

¹⁵ A levél teljes szövege olvasható a CR XIX. kötetében, a 684. hasábon.

¹⁶ „Calvin Friderico Electori Palatino (Dedicatio Praelectionum in Ieremiam). in editione Genev. ap. Io Crispinum; in CR XLVIII. (Calvin XX.) 1879. Sp. 72-79. in decimo Calendae Augusti M. D. LXIII. (23. Juli 1563). Eine deutsche Version im Auszug: Calvin, Jean - An Kurfürst Friedrich III. der Pfalz in Heidelberg. in: „Auslegung des Propheten Jeremia. Auf Grund der gedruckten Vorlesungen in Auswahl übersetzt und bearbeitet von Ernst Kochs. Neukirchen KJ. Moers. 1937. 694 p. (Joh. Calvin Auslegung der Heiligen Schrift. n. R. Bd 8). Der

Az ajánlás a fejedelem dicséretével kezdődött: „kiváló férfiak és megbízható tanúk dicsérték hősi erényeidet, legfenségesebb fejedelem. Mindenekelőtt a rendkívüli kegyeségedet és azt a buzgó igyekezetet, amellyel oltalmazod az igaz hit terjedését.”¹⁷

Kálvin a levélben megköszönte a legfenségesebb fejedelemnek a pfalzi reformáció terjesztésében végzett munkáját: „Krisztus úrvacsorájának egészséges és igaz tanítását nemcsak, hogy mély tisztelettel elfogadtad, és semmi vissza nem tarthat attól, hogy azt önként és buzgón országodba is bevezesd. Mi az úri szent vacsorában Krisztus testét és vérének valóságosan magunkhoz vesszük. Sehogy másképpen, mint kenyeret és bort. Ugyanakkor nyomtatékosan hangsúlyozzuk: Krisztus testének és vérének lelki lényege számunkra az életet (életerőt) jelenti.”¹⁸

Kálvin nem érintette a római katolikus mise kérdését. Nem reagált az Olevianus által fontosnak tartott betoldásra. 1545-ben. a tridenti zsinat első ülészakájának a végén Kálvin már kiadott egy könyvet a zsinat határozatainak a cáfolatáról. A zsinat döntésének az ismeretében már valószínűnek látszott, hogy a középkori egyház korábbi, formális egyése már aligha állhat helyre.

A Heidelbergi Káté a lutheri tanításokkal alig vitatkozott. Ez érthető: Pfalz tartományában, de még a fejedelmi családban is voltak Luthernek követői. (A fejedelem egyik fia a kálvini irányba kötelezte el magát. A másik markánsan lutheránus maradt). A második-harmadik német, és a latin kiadás szövege a misét érintő, később betoldott 80. kérdés-feleleten túl néhány módosításban a lutheri tanoktól való elhatárolódást is határozottabbá tette.

Kálvinnak a pfalzi választófejedelemhez írt nyílt levele - a könyv ajánlása - a derekas részében szentírási idézetekre, az egyházatyák tanításaira és az ógyházi négy ökumenikus zsinatra hivatkozva hosszan és részletesen cáfolta a lutheri úrvacsoratan dogmatikai alapját jelentő „ubiquitas”-tant¹⁹. Tapintatosan nem említette a levél Luther nevét sem. lutheri teológusokat sem. A sorokból, és a pfalzi helyzetből arra lehet következtetni, hogy ha a római egyházzal már nem is. de a reformáció két főága között még remélhető az egység helyreállítása (megőrzése). Köztudott, hogy Kálvin és Mclanchthon hittani álláspontja egészen közel állt egymáshoz.

Kálvin ajánló sorainak a végén az illendő jókívánságok állnak: „Élj boldogan, legfenségesebb fejedelem! Egyre inkább ajándékozzon meg téged Isten lelki adományával! Tartson meg hosszú ideig jó egészségben! Téged és a tiédet őrizzen meg magas méltóságokban!”²⁰

Kálvin nem válaszolt Olevianus levelére. Nem tudjuk, miért nem. Kálvin Olevianusnak a nevét sem említette az ajánlásban. Nem tudjuk, miért nem. Vajon mit tudott akkor Kálvin, amit mi ma nem tudunk? Kálvin sem elemzést, sem értékelést nem készített a Heidelbergi Kátéval kapcsolatosan Nem tudjuk, miért nem.

Utoljára egyetlen súlyos, megválaszolatlan kérdésem maradt: Az „igaz tanítás”védelmezés mindig a fejedelmek feladata lenne?

17 CR XLVIII. Calvin XX. CO (1879) 72. hasáb

18 Lásd 17. jegyzet. A kulcsszavak: caro. sanquis. substantia spirituális...Nobis vita est”: életerővel is fordítható.

19 Krisztus isteni és emberi természetének a tulajdonságai kölcsönösen áthatják egymást ("communicatio idiomatum"). Ezért Krisztus emberi teste a kenyér és a bor jegyeinél „in, sub. cum” - benne, alatta, vele jelen van anélkül, hogy a jegyek „átlényegülnének”.

20 Genevae. decimo Calendas Augusti M.D.LXIII. - 1563. július 23. L. 17. jegyzet, 79. hasáb.